

גליון נושא: 'אכילה בערב שבת'

בס"ד, יום ג' לפרשת שופטים, ג' אלול תשע"ו. דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות. פסחים דף צט: לעורר לב המעיין בלבד, ואין לסמוך על הדברים 'הלכה למעשה'.

אכילת פת בערב שבת

בגמ' (פסחים דף צט:) מבואר דנחלקו רבי יהודה ורבי יוסי, לרבי יהודה לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה כדי שיכנס לשבת כשהוא תאב. ואילו לרבי יוסי אוכל והולך עד שתחשך.

מסקנת הגמ' כתירוץ של רב הונא, דדברי רבי יוסי נאמרו רק בערבי שבתות וימים טובים, אבל בערב פסח משום חיובא דמצה מודה.

1. להלכה

לדעת הרשב"ם (פסחים דף ק. ד"ה אמר לו) ותוס' (פסחים דף ק. ד"ה אין מפסיקין) בערבי שבתות מותר אפילו להתחיל, דהלכה כר' יוסי כמבואר בגמ' (עירובין מו:) דר' יהודה ור' יוסי הלכה כר' יוסי, והלכה כר' יוסי מחבירו. אולם בערבי פסחים פסקין כר' יהודה ואסור להתחיל ואם התחיל אפילו בהיתר מפסיקין בברכת המזון.

לדעת רבינו יחיאל (בתוס' שם) אין הכי נמי ר' יוסי אמר את שניהם אולם פוסקים כמותו רק בהפסקה ולא לכתחילה, ומדפסיק כר' יוסי בהפסקה מכלל דלכתחילה לא קי"ל כותיה.

לדעת הבה"ג (בתוס' שם) בערב שבת אין להתחיל לאכול מן המנחה ולמעלה, דאפילו ר' יוסי לא קאמר אלא דלא יפסיק, אבל לאתחולי לא, וע"כ ה"פ דלא קי"ל כר' יוסי אלא להפסקה אבל לא להתחיל.

להלכה נפסק בשו"ע (סימן רמט סעיף ב') כדעת ר' יוסי וכהבנת

פנינים

לוח זמנים

שעות זמניות: כתב השו"ע (או"ח סימן רמט סעיף ב') מצוה להמנע מלקבוע סעודה שנהוג בה בחול מתשע שעות ולמעלה. וכתב המשנ"ב (סימן רמט ס"ק יז) בשם הפמ"ג (סימן תע"א), דהיינו שעות זמניות והוא רביעית היום עד הלילה.

אופן החישוב: בלוח עיתים לבניה (בלוח העליון) יש משבצת מיוחדת בו כתוב; מצוה להמנע מסעודה בערב שבת מ; - וביארו שם (בהקדמה ללוח, ובלוח העליון פרשת וישלח) שחישוב הזמן הוא, סוף שעה תשיעית מהנץ עד השקיעה. אכן לדעת הכף החיים הוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ואם כן יש להקל יותר, וצ"ע.

לימות החול: לסיום הם מציינים, שיש גם נפק"מ בזמן זה לימות החול, כאשר עדיין לא התפלל מנחה, מזמן זה ואילך אסור בסעודה, תספורת, ומרחץ, ואסור בכל מלאכה שיש בה שיהוי, כמבואר בגמ' (שבת דף ט:), ונפסק בשו"ע (סימן רלב), ורמ"א (שם), ומשנ"ב (שם). וניתן לדעת זמן זה בהשערה, מהזמן של ערב שבת המופיע בלוח.

ימים קצרים: ומוסיף המשנ"ב (ס"ק יז) ומכל מקום נראה דבימות החורף בזמן שהימים קצרים מאוד, מצוה להמנע מלקבוע סעודה הרגילה אפילו קודם ט' שעות, כל שהוא משער בנפשו שעל ידי זה לא יהיה תאב לאכול בלילה.

איסטניס: והוסיף בביאור הלכה (ד"ה מתשע שעות) כשהיום קצר מאוד ובודאי לא יהיה תאב בלילה אחר אכילתו הסעודה הרגילה, לא עדיף דבר זה מאם היה איסטניס דבשו"ע (סימן ת"ע סעיף ג', ובסימן תע"א סעיף א' בהג"ה) מחמירין ביה. ואף שבאמת גם איסטניס אין צריך להתענות בערב שבת כי אם מצד מידת חסידות היינו תענית גמור, משא"כ בנדון דידן דהוא רק בהקדמה בעלמא בודאי מצוה לעשות כן. ❖

הרשב"ם ותוס', שמצד הדין מותר לקבוע סעודה בערב שבת, אולם מצוה להמנע מסעודה בערב שבת משעה עשירית ואילך. וכך נפסק בשו"ע (סימן תקכט סעיף א' בהג"ה) דבערב פסח לכו"ע אסור.

2. סעודה חשובה

כל זה מדובר כלפי סעודה רגילה, אבל כלפי סעודה חשובה מבואר בגמ' (גיטין דף לח:): שהיתה משפחה בירושלים שקבעו סעודה בערב שבת ונעקרו. וכן נפסק בשו"ע (סימן רמט סעיף ב') שאסור לקבוע בערב שבת סעודה ומשתה שאינו רגיל בימי החול וכל היום בכלל האיסור. הטעם כתב השו"ע שיכנס לשבת כשהוא תאב לאכול. אולם הפמ"ג הובא בביאור הלכה (ד"ה מפני כבוד) פירש שאין הטעם משום לתאבון, אלא דעיקר הטעם הוא משום שמזלזל בזה בכבוד שבת, שעושה ערב שבת שוה בזה לימי השבת.

מכח גמרא זו, כתב הביאור הלכה (ד"ה אסור לקבוע) שאם הוא אדם עשיר ובכל יום הוא אוכל סעודה גדולה, צריך להמנע מסעודה זו בערב שבת, אפילו בבוקר קודם חצות. ודין נוסף כתב שם שבשבת צריך להקדים או לאחר כדי שיהא היכר שסעודה של היום הוא לכבוד שבת והוא שונה מכל הימים.

'טועמיה' ממאכלי השבת

3. המקור והטעמים

מצוה: למרות המצוה להמנע מאכילה מרובה בערב שבת מצד כבוד שבת, מבואר במג"א, ובאו"ז, ובדרכי משה, ובב"ח, ובמשנ"ב (סימן ר"נ ס"ק ב'), דמצוה לטעום מתבשילי השבת בערב שבת, וסמך לדבר טועמיה חיים זכו. וכתב במחזור ויטרי (סימן קצ"א ד"ה תכנת) בשם הירושלמי (ירושלמי זה אינו בידינו), וכן הובא במטה משה (עמוד העבודה שבת, ראש חודש, ברכת הלבנה סימן תח) ושל"ה (מסכת שבת), טועמיה חיים זכו, מצוה לטעום קודם השבת טעם תבשילי שבת לכבודה, והמקיימו זוכה שמאריכין לו ימיו ושנותיו.

שני הדינים אין סותרים זה לזה, כיון שמצות הטעימה הוא רק מעט כלשון 'טועמיה', ואיסור אכילה הוא רק באכילה מרובה, כמפורש בביאור הלכה (סימן רמ"ט ד"ה מלקבוע סעודה) כל המצוה להמנע, היינו מלאכול פת כדי שביעה כרגילותו בחול, אבל מעט להשקיט רעבונו אינו בכלל קביעות סעודה לענין זה. ומכל מקום היה מנהג החזו"א (ארחות רבינו ח"א עמוד ק') שלא לאכול פת ואפילו תבשיל בערב שבת לאחר זמן מנחה גדולה אלא פירות בלבד.

מעט: אין לאכול הרבה בטועמיה, כמבואר במשנ"ב (או"ח סימן רמט ס"ק יד) שלמרות שמותר מצד הדין לאכול ולשתות גם אחרי תשע שעות, אולם אין בכלל היתר זה לשתות הרבה מיני משקה עד שיהא שבע, כי הוא בודאי מקלקל תאות המאכל והחוש יעיד על זה, ולפעמים יוכל להבטל על ידי שכרותו מסעודת שבת לגמרי, ומצוה להמנע מזה לפחות מט' שעות ולמעלה.

ויש כמה טעמים בטעימה זו.

א. בלשון המשנ"ב (ר"נ ס"ק ב') מצוה לטעום מכל תבשיל בערב שבת כדי לתקן יפה כהוגן. ובשער הציון (סימן רנ ס"ק ח) ציין שמקור הדבר הוא האליה רבה. והוסיף המטה משה שהוא כדי שיהיו נאכלין בשבת לעונג.

ב. עוד טעם הביא השעה"צ בשם ספר שולחן שלמה דעצם הטעימה הוא מצוה.

ג. וכתב בשער הכוונות (שער ו' ענין טבילת ער"ש דף סב:): שהוא דוגמת אדם המכין סעודה למלך שטועם התבשילין אם הם טובים או חסרים איזה תבלין כדי שיתקנם או שיבשל תבשילין אחרים, ובזה מראה שברצונו לקבל פני המלך בסבר פנים יפות. והוסיף שם בשער הכוונות שיש בזה גם טעם על פי תורת הנסתר בסוד טועמיה חיים זכו.

ד. עוד טעם כתב במחזור ויטרי (תפילת מוסף של שבת) ומט"מ (דלהלן) כדי שלא יבוא לידי כעס על בני ביתו בגלל הקדחת התבשיל, וכתוב (איוב ה כד) וַיִּדְעַתְּ כִּי שְׁלוֹם אֶהְיֶה.

מנהג ישראל תורה

טועמיה חיים זכו

כתב המשנ"ב (סימן רנ ס"ק ב') בשם ספר שולחן שלמה דהטעימה בשבת מכל מין בודאי היא מצוה, ורמז לזה טועמיה חיים זכו. עכ"ל. וכוונתו לנוסח שקבעו בתפילת מוסף לשבת קודש - טועמיה חיים זכו, וגם האוהבים דבְּרִיה גְּדֻלָּה בְּחָרוּ.

מסופר על הג"ר יונתן אייבשיץ זצ"ל שכבר בילדותו היה ידוע כילד פיקח ושנון, ביום שישי אחד היה רעב ניגש בשקט לסיר מאכלי השבת לקח חתיכה הראויה להתכבד בה ואכלו לשובע נפשו, כאשר אביו הבחין בנעשה שאל אותו מי טעם מהתבשיל המיוחד לשבת, השיב לו הילד - טועמיה חיים זכו (כלומר: שהוא זכה לטעום את התבשיל, כדי לקיים מצות טועמיה), שאלו אביו נו... הרי כתוב רק 'טועמיה' מלשון טעימה, ומדוע אכלת חתיכה גדולה ומכובדת, השיב לו הילד ומה כתוב בהמשך - וגם האוהבים דבְּרִיה גְּדֻלָּה בְּחָרוּ (סיפורי רבי יונתן אייבשיץ עמוד 11).

בספר מאורי אור (חלק קן טהור דף קפח ע"ב) השיג על אלה שכתבו לטעום התבשיל בערב שבת בסוד טועמיה חיים זכו, וכתב על זה בסודם אל תבוא נפשי, ולא נמצא כזאת חס וחלילה על הפסוק, וגם לא מצינו מי מהאמוראים בגמ' (שבת דף קיט.) שיעשה כן לכבוד שבת, עיין שם.

כלומר שמקשה שאם צריך לטעום את המאכל, וכפי שמופיע בפוסקים ובדברי האר"י ז"ל מדוע זה לא כתוב בגמ' באמוראים שהם עשו את זה כפי שכתוב שעשו את שאר הדברים הנצרכים לשבת.

ואין לדחות שלכן זה לא כתוב בגמ' משום שזה רק הכשר מצוה, לברר האם צריך להוסיף מלח ותבלינים (ז.ר.), שהרי מפורש בגמ' דרבה ורב יוסף היו מבקעין עצים אף שזה רק הכשר. אכן בפשוטו יש ליישב, דהגמ' לא נקטה את כל הדוגמאות, כי יסוד הכל לכבד את השבת, וממילא מובן שאם הטעימה מוסיפה בכבוד שבת צריך לטעום. ❖

ה. עוד טעם כתב בספר נפש חיה (סי' רמ"ט) על פי הגמ' (סנהדרין ק"א א) כל ימי עני רעים, והאיכא שבתות וימים טובים, שינוי וסת תחילת חולי מעיים, ולכן טועמים בערב שבת להרגיל הגוף במאכלי שבת (וכדלעיל סי' רמ"ט אות ו')

ו. עוד טעם כתב בספר שמירת שבת כהלכתה (חלב ב' פרק מ"ב הערה רל"ב) דאולי הוא כדי שלא יבוא לידי חילול שבת בהוספת מלח ותבלינים בשבת באופן האסור משום בישול.

וכלפי יום טוב לכאורה תלוי בטעמים, ולפי חלק מהטעמים הנ"ל גם בערב יום טוב צריך לטעום מהתבשילים. עוד נפק"מ בטעמים האם כל אחד צריך לטעום, או מספיק שאחד טועם (ר.ב.ק.).

בזמננו: כתב בליקוטי מהרי"ח (סדר הנהגת ער"ש) ונימוקי אר"ח (סימן רנ), דכיום אין נוהגין לטעום מכל תבשיל, והטעם משום שסומכים על הנשים המבשלות שמשגיחות לבדוק שהמאכל מתוקן כהוגן, וכדי לקיים ענין 'טועמיה' מסתפקים בטעימה מתבשיל אחד.

וכתב בנימוקי אר"ח, שעל פי המבואר בזה"ק (בראשית מ"ח ב), ענין הטעימה הוא מכל התבשילים שהוכנו לכבוד שבת אך זמנו הוא בליל שבת ולא בערב שבת.

ולצאת מצוה זו סגי בטעימה בעלמא ואין צריך דווקא שיעור כזית, אך יכוין ליהנות ממנו בתורת אכילה ולא רק לצורך תיקון המאכל, כדי שלא יכנס לספק ברכה ראשונה כמבואר בשו"ע (או"ח סימן ר"י). (המובאות מתוך פסקי תשובות סימן ר"נ אות ז). ולמעשה מפורש בכף החיים (סימן ר"י ס"ק כג) שצריך לברך על הטעימה כיון שבודאי מתכון לאכול. ❖

הערות מבני החבורה

שורש הדברים

צריך להבין את לשון הגמ' - בערב פסח משום חיובא דמצה מודה. מהו לשון 'מודה' הרי זה מחלוקת נפרדת. כך צריך להבין את הדיוק בגמ' מכלל דבערב פסח מודה, והגמ' מתרצת לא מכלל דפליגי בהפסקה, משמע שיש קשר בין שני המחלוקות, וצריך להבין מה הקשר ביניהם. ועוד שהרי הגמ' לא מביאה פסוקים איך לדרוש את הדין אלא מסברא וצ"ב מה המקור לחדש דין זה.

עוד צריך להבין מה שכתב השו"ע (סימן רמט סעיף ב') שאכן מצד הדין מותר כר' יוסי, אולם עדיין מצוה שלא לאכול. וביותר שלשון הרמב"ם ונפסק בשו"ע (סימן תקכ"ט) שיש איסור, וכתב המשנ"ב (שם) שלא דוקא אסור אלא הוי רק מצוה. וצריך להבין מדוע הרמב"ם כתב לשון איסור, ומוכח שיש עדיין שייכות לאיסור.

סעודה ליקרא דשבתא

מכל זה מוכח יסוד שבאמת אין זה מחלוקת בדרשא של הפסוקים, אלא הוי כעין מסרה הכתוב לחכמים, להגדיר מצות כבוד ועונג שבת. וחז"ל חידשו גדר בסעודת שבת ויום טוב שיהא ניכר בעצם הסעודה שהיא באה לכבוד יום השבת ולא ארוחת ערב. ולכן מצוה להמנע מסעודה מפלג המנחה כדי שיהא הסעודה בליל שבת לתיאבון ויש בזה הידור מצוה.

ובערב פסח מודה כיון שיש חיוב דאורייתא לאכול מצה, אבל גם בשבת ויום טוב אף שאין זה אסור מן הדין אולם עדיין מצוה להמנע. כעת מובן לשון הגמ' בערב פסח משום חיובא דמצה 'מודה' כי באמת שורש אחד לשני הדברים. אבל גם בשבת עדיין יש מצוה למרות שאין זה חיוב מן הדין, ולכן לשון הרמב"ם אסור, כי מצד מידת חסידות יש בזה איסור, והבן. וזה ההבנה במה שכתב הרשב"ם שצריך לכסות את החלות כי היכי דתיתי סעודה ליקרא דשבתא, שרק אחרי שכבר יקדשו את היום אז יבוא האוכל לפני המסובים, ולכן צריך לכסות את החלות בשעת קידוש כלומר שכעת עדיין אין סועדים.

נמצא שכל הדינים בסוגיות אלו יש להם בריח התיכון, גדרי הדין איך לעשות היכר בסעודה שהוא לכבוד שבת ויום טוב. וזה גם השורש של הדין להפסיק, והדין של פורס מפה ומקדש.

רוח נדיבה: כל זה מצד שורת הדין, אך חשוב לדעת שכך הוא גם מצד חלק ההשקפה, כפי שכבר ייסד הג"ר שמשון פינקוס זצ"ל בשיחותיו שצריך לעשות 'עסק' סביב סעודת השבת שלא יהא חלילה בגדר 'ארוחת ערב', מחנכים מדגישים את החובה להיות במצב רוח מרומם, כלשון הזמר 'מנוחה ושמחה' - 'ברוב מטעמים ורוח נדיבה', שיהא בשמחה בסעודות שבת ולא בכעס ומתח, ואדרבה כך יקיים בהידור כבוד ועונג שבת. ❖

'עומק הפשט' נייד: 052-7687405 | פקס: 02-6507823

הנושא לשבוע הבא גליון מספר 77 יום ג' פרשת כי תצא י' אלול תשע"ו.

שינוי מקום בברכת הנהנין - מסכת פסחים דף קב.

ניתן לשלוח - רעיונות ותיקונים, הוספות והערות, להגדיל תורה ולהאדירה.

נא לתרום בעיין יפה להמשך הופעת העלון!

פקעת הדין והנחות - דוא"ר 5047867@gmail.com